

Долгорученко К.О.

здобувач

(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 930

ОРГАНІЗАЦІЯ СПЕЦІАЛЬНОЇ СЛУЖБИ ІМПЕРСЬКОГО МІНІСТЕРСТВА НАРОДНОЇ ПРОСВІТИ І ПРОПАГАНДИ «ВІНЕТА» НА ТЕРИТОРІЇ РАЙХСКОМІСАРІАТУ «УКРАЇНА»

Здійснено історико-правовий аналіз становлення та розвитку спеціальної служби Імперського міністерства народної просвіти і пропаганди «Вінета» як складового елементу Східного відділу. Доведено, що організаційна структура спецслужби відображала систему підпорядкованості в загальній ієрархії управління міністерства. Головний акцент зроблено на особливостях організації відділів цієї спецслужби, що базувались на території Райхскомісаріату «Україна». Визначено, що пріоритетними напрямками роботи київського та дніпропетровського відділів спецслужби «Вінета» були координація та контроль за проведенням пропагандистських кампаній в окупаційній пресі, налагодження радіопропаганди тощо.

Ключові слова: *нацистська пропаганда, Райхскомісаріат «Україна», спецслужба «Вінета».*

Постановка проблеми. Розбудова України як демократичної і правової держави неможлива без належної протидії підіривній пропаганді та інформаційним війнам, що їх останнім часом проти нашої країни досить активно проводять деякі зарубіжні держави, намагаючись поширювати сумнівну та упереджену інформацію, маніпулювати суспільною свідомістю. В сучасних суспільно-політичних умовах важливою складовою такої протидії є ґрунтовне вивчення подій Другої світової війни, зокрема висвітлення питання організації нацистської пропаганди на окупованих українських територіях у цей період.

Питання проведення нацистської пропаганди на східних окупованих територіях не є новою для історико-правової науки, воно було предметом наукових досліджень як вітчизняних (роботи М. Михайлюк, О. Салати, О. Яшан та ін.), так і зарубіжних учених (Р. Герцштейна, В. Віппермана, А. Юденкова, А. Огорокова). Характерною їх рисою є досить ґрунтовний аналіз діяльності підрозділів «вермахт-пропаганди» ОКВ (Oberkommandoder Wehrmacht) та апарату пропаганди міністерства Східних окупованих територій А. Розенберга. Водночас організація діяльності геббельсівського апарату пропаганди на окупованих територіях України, зокрема спецслужби Імперського міністерства народної просвіти і пропаганди «Вінета», ще не стала предметом історико-правових досліджень та потребує окремої уваги.

Метою даної статті є з'ясування особливостей організації спеціальної служби Імперського міністерства народної просвіти і пропаганди «Вінета» на території Райхскомісаріату «Україна».

Виклад основного матеріалу. Вивчення наявних історико-правових джерел свідчать, що відомство Й. Геббельса, міністра народної просвіти і пропага-

нди Третього Райху, ще задовго до війни з СРСР почало активно працювати над проектом створення «Східного відділу пропаганди» для роботи з населенням майбутніх найбільш імовірних окупованих територій. Зокрема, у 1937 році під егідою вищезазначеного міністерства свою спільну історико-культурознавчу роботу розпочали берлінська група спеціалістів із вивчення слов'янства та «єврейського питання» й берлінський Український науковий інститут.

У 1938 році з ініціативи абверу (армійська розвідка та контррозвідка Третього Райху) були створені тренувальні центри для українських політемігрантів, що в майбутньому мали здійснювати розвідувальну та пропагандистську діяльність на окупованих українських територіях. Поштовхом до створення повноцінної пропагандистської організації для слов'янських народів стало затвердження плану нападу Німеччини на СРСР у грудні 1940 року.

Перед нападом на Радянський Союз при Міністерстві народної освіти і пропаганди був організований «генеральний реферат Східний простір» (Generalreferat Ostraum) на чолі з доктором Е. Таубертом. Починаючи з 1931 року Е. Тауберт працював у головному управлінні НСДАП (Націонал-соціалістичної робітничої партії Німеччини), займаючись розробкою пропагандистської риторики партії. У вищих нацистських колах він став відомий під прізвиськом «Доктор Анти» за свою нетерпимість до євреїв. У міністерстві Й. Геббельса з 1933 по 1945 рік займав посаду «експерта з питань ворожого арійцям світогляду», тобто більшовизму, іудаїзму, масонства та демократії. Апогеєм його кар'єри став цикл створених ним сценаріїв до фільмів «Вічний жид» та «Тріумф волі» [1, с. 117].

Основною ідеєю Східного відділу (з кінця 1941 року – «Abteilung Ost») Е. Тауберта було створення так званого об'єднаного слов'янсько-німецького фронту для боротьби з більшовизмом та «жидомасонством» [2, с. 51]. У перші роки німецько-радянської війни (до 1942 року) цей відділ займався аналітичною обробкою отриманих матеріалів із СРСР (книг, грамплатівок, фотографій, фільмів, досьє на політичних діячів, радянських газет, журналів та ін.) й виготовленням, вже адаптованих до народів СРСР, пронацистських матеріалів. Його завданням була розробка ефективної риторики, методів та способів реалізації пропаганди у друкованих засобах, зокрема у періодичній пресі. Планувалися підготовка військових кореспондентів, агітаторів та журналістів для роботи серед окупованого цивільного населення.

Відповідно до директив Імперського міністерства народної освіти і пропаганди, з перших днів окупації України нацисти вербували агентів з місцевих жителів для подальшого спеціального навчання у пропагандистських школах Східного відділу. Після проходження підготовки та спеціальної перевірки агенти направлялися для подальшої служби у «Вінета».

Назва цієї служби має середньовічне походження. За німецькими легендами, у межиріччі Одеру нібито існувало місто Вінета, яке було найбільшим торговельним центром язичницьких слов'ян. Західноєвропейське королівство франків прагнуло володіти цим містом як форпостом для торгівлі зі Сходом [3, с. 22]. Окультний Райх використав назву цього міфічного міста заради емоцій-

ного підсилення ідеї встановлення зв'язку арійців зі слов'янським світом.

У серпні 1941 року таємну спецслужбу "Вінета" очолив доктор Г. Курц. Її штаб знаходився у південно-східній приміській зоні Берліна. До кінця жовтня члени цієї спеціальної служби були ізольовані від зв'язків із зовнішнім світом і перебували на території табору Вульхайде за 50 км від Берліна.

У листопаді 1941 року «Вінета» перестає бути секретною, її центральний офіс було розміщено у колишньому радянському посольстві на Вікторіяштрассе, 10. Очолив вже остаточно сформований спецвідділ Т. фон Радлофф. Саме за його головування «Вінета» розпочала роботу з вербування та підготовки пропагандистських кадрів із числа добровольців, остарбайтерів та лояльних емігрантів країн Естонії, Латвії, Литви, Білорусії, а також Росії та України [1, с. 135].

Слід зазначити, що спецслужба Імперського міністерства народної освіти і пропаганди «Вінета» (Dienststelle Vineta Propagandadienst Ostraume.V.) формально була зареєстрована як технічний відділ пропаганди та перекладу з мов народів СРСР. Де-факто ж це була багатофункціональна спеціальна організація. До її компетенції входило: відбір та підготовка пропагандистів для роботи зі слов'янськими народами, виготовлення друкованих засобів пропаганди для розповсюдження та передруку в цивільних зонах окупації, збір інформації про настрої місцевого населення, а також розвідувальна діяльність. Звичайно, спецслужба займалася і суто технічними питаннями – перекладом на слов'янські мови та адаптацією нацистських пропагандистських матеріалів, написанням статей для газет, виготовленням листівок тощо.

У червні 1942 року спектр діяльності "Вінета" був значно розширений – створено 12 секторів із різних напрямків пропагандистської роботи, зокрема з активної пропаганди, перекладацької діяльності, журналістики, прослуховування та ін. З цього часу спецслужба розпочала активне здійснення радіопробанди на теренах СРСР.

На території Райхскомісаріату «Україна» спецслужба «Вінета» почала повноцінно функціонувати з травня – червня 1942 року. На чолі управління стояли Айсвальд (сектор української кореспонденції), Геннер (сектор брошурування), Еддігер (цензурний сектор) [4, с. 3]. Проте взаємодія з цивільними пропагандистськими органами здійснювалася через український персонал, адже нацисти чітко керувалися принципами «національної політики відсторонення» на окупованих територіях.

Система територіального управління пропагандистською мережею «Вінета» була централізованою. Тобто існував єдиний управлінський центр, що базувався у Берліні. Перевагами такої централізованої системи були: концентрація усієї інформації про стан пропагандистської мережі в одному вузлі управління; цілісна видимість побудови та діяльності сітки; мінімальна довжина циклу управління; пряма координація вузлових пропагандистських центрів; відносна самостійність та самодостатність центрів.

На окупованій українській території найбільшими самодостатніми центрами спецслужби «Вінета» були генеральні округи «Київ» та «Дніпро-

петровськ». Установчі вказівки агенти «Вінета» отримували не з м. Рівного – столиці Райхскомісаріату «Україна», а безпосередньо з Берліна [5, с. 4]. Чисельність співробітників «Вінета» у найбільших осередках становила: у Києві – 115 осіб, у Дніпропетровську та Кривому Розі – 138 осіб [3, с. 2].

Пріоритетними напрямками роботи київського та дніпропетровського відділів спецслужби «Вінета» стали координація та контроль проведення пропагандистських кампаній в окупаційній пресі, налагодження радіопропаганди. З метою оперативного інформування населення у ряді віддалених від центральної округи міст, «вінетівцями» було організовано читальні, обладнано дошки з газетами та плакатами. Саме у публічних місцях читання газет агенти мали змогу збирати інформацію про настрої місцевого населення, про якість сприйняття пропаганди, про кількісні показники ефективності проведення тієї чи іншої пропагандистської акції.

Структура спецслужби на території Райхскомісаріату «Україна» була типовою з широким бюрократичним апаратом. Наприклад, апарат «Вінета» у м. Дніпропетровську складався з 11 відділів спецслужби, які займалися забезпеченням ефективної пропагандистської діяльності та взаємодії агентів з будь-якими адміністративними органами чи структурами пропагандистського комплексу Райху. Зокрема, відділ кадрів (очолював майор Штунде); відділ активної пропаганди (очолював білоемігрант Маттефель); відділ радіопропаганди та прослуховування (цим відділом безпосередньо керували Хельман та Хумпф); відділ матеріального забезпечення (очолював німець Менке); технічний відділ «Вінета», або відділ канцелярії, очолював мешканець Дніпропетровська А. Соколов. Також існували цензурний відділ преси, відділ театральної пропаганди; відділ координації пропагандистів націоналістичних груп (членів ОУН та РОА), відділ СД (служба безпеки) та 2-й відділ абверу (відділ розвідки) – архівні документи не містять даних про їх очільників [3, с. 22].

Спецслужба мала три категорії співробітників. До першої належали німецькі керівники з «Вінета» та міністерства народної освіти і пропаганди. До другої – українці, що пройшли підготовку у Берліні, а до третьої – місцеві жителі, що виявили бажання співпрацювати з нацистами.

Зокрема, дніпропетровський відділ спецслужби «Вінета» очолював німець фольксдойче Хельман [3, с. 5]. Він ніколи не приїздив до Дніпропетровська, його офіс розміщувався на Ангальтер-штрассе у Берліні, але система підпорядкування та контролю функціонувала чітко та безперебійно [3, с. 38]. Тільки протягом 1942 року агенти «Вінета» виготовили та доставили на територію східної України 24 вагони з друкованими засобами пропаганди [6, с. 51].

Дніпропетровська штаб-квартира «Вінета» знаходилася у будинку на перетині колишніх вулиць імені Артема та Шевченка, де розміщувався особистий кабінет голови міськуправи П. Соколовського. Головні консультанти у дніпропетровській спецслужбі, що мали пряме підпорядкування Хельману, були Бевзнер (ім'я не встановлено) та П. Олійник [3, с. 2]. Так, відомо, що обидва були корінними жителями міста, безпартійними, мали неповну вищу технічну освіту. Зокрема, П. Олійник служив у Червоній армії, був узятий в

полон у серпні 1941 року. А вже у вересні, після закінчення школи пропаганди у навчальному таборі Вустрау, прийняв присягу на вірність німецькому Райху і був направлений для проходження служби до м. Дніпропетровська [7, с. 3].

Періодом найбільш інтенсивної та ефективної діяльності спецслужби «Вінета» на території окупованої України були кінець 1943 – початок 1944 року. У цей період спецслужбу очолював доктор Г. Хумпф. Її бюджет досяг 5 мільйонів райхсмарок, а штат нараховував близько 400 німецьких співробітників та 1,5 тисячі агентів з числа жителів окупованих територій [8, с. 201].

У 1943 році, після наступальної операції радянських військ на р. Одер, розпочалася евакуація співробітників спецслужби «Вінета» з радянських територій, зокрема Райхскомісаріату «Україна». Протягом травня – липня 1943 року українська та російська групи були таємно вивезені та перебазовані в Альпи [3, с. 48]. Що стосується подальшої долі агентів спецслужби генеральних округів «Київ» та «Дніпропетровськ», то їх усіх, таємно та в організованому порядку, було евакуйовано на Вінниччину, де із співробітників була сформована бойова рота пропагандистів на чолі з Ф. фон Клязем. Узимку 1944 року українська рота була передислокована до Німеччини [6, с. 49].

Слід зазначити, що до кінця Другої світової війни геббельсівський апарат і безпосередньо «Вінета» залишалися активно діючими. Остаточо спецслужба втратила будь-який вплив на ситуацію тільки з падінням нацистського режиму.

Висновки. Вищевикладене дає нам підстави для таких висновків:

1) створення спецслужби "Вінета", як складової Імперського міністерства народної просвіти і пропаганди, планувалося задовго до окупації українських територій;

2) її заснування відноситься до 1941 року й активно діючою ця спецслужба залишалася до кінця війни. Формально "Вінета" була зареєстрована як технічний відділ пропаганди та перекладу з мов народів СРСР, а фактично, поряд із перекладом, до її компетенції належав відбір та підготовка пропагандистів для роботи зі слов'янськими народами, виготовлення друкованих засобів пропаганди для розповсюдження та передруку в цивільних зонах окупації, збір інформації про настрої місцевого населення, розвідувальна діяльність та ін.;

3) виявлено взаємозв'язки між вузловими відділами спецслужби «Вінета» генеральних округів «Київ» та «Дніпропетровськ». Визначено характер, принципи організації спецслужби та масштаби її української агентурної мережі.

Однак, ані структурна побудова спеціальної служби Імперського міністерства народної просвіти і пропаганди «Вінета» на території Райхскомісаріату «Україна», ані покладений в її основу принцип пропаганди, що була спрямована на маніпулювання свідомістю українців на окупованих територіях, не були результативними та не мали успіху. Розбіжність між проголошеними спецслужбою пропагандистськими акціями та соціально-економічними реаліями не змогли кардинально вплинути на правосвідомість українського населення, що, незважаючи на недоліки та прорахунки з боку радянської влади, у більшості своїй залишалася духовно нескореним.

Бібліографічні посилання

1. Кормилицына Е. Йозеф Геббельс. Особенности нацистского пиара / Елена Кормилицына. – М.: Путь, 2011. – 248 с.
2. О कोरोков А. Особый фронт. Немецкая пропаганда на Восточном фронте в годы Второй мировой войны / Александр О कोरोков. – М.: Русский путь, 2007. – 275 с.
3. ЦДАВО України. – Ф.КМФ-8. – Оп. 2. – Спр. 149. – Арк.135.
4. ДДА СБУ. – Літерна справа № 13. – Т.1. – Арк.122.
5. ДДА СБУ. – Літерна справа № 22. – Т.4. – Арк.48.
6. Жуков Д. Антисемитская пропаганда на оккупированных территориях РСФСР, 1941-1944 гг. / Д. Жуков, И. Ковтун. – Ростов н/Д: Феникс, 2015. – 283 с.
7. ДДА СБУ. - Контрольно-спостережна справа №27866. – арк. 68.
8. Кеворкян К. Опасная книга: феномен нацистской пропаганды / Константин Кеворкян. – Х.: Фолио, 2009. – 507 с.

Долгорученко Е.О. Организация специальной службы Имперского министерства народного просвещения и пропаганды «Винета» на территории райхскомиссариата «Украина». В статье проведен историко-правовой анализ становления и развития специальной службы Имперского министерства народного просвещения и пропаганды «Винета» как составного элемента Восточного отдела. Доказано, что организационная структура спецслужбы отражала систему подчиненности в общей иерархии управления министерства. Главный акцент сделан на особенностях организации отделов этой спецслужбы, которые базировались на территории Райхскомиссариата «Украина». Определено, что приоритетными направлениями работы киевского и днепропетровского отделов спецслужбы «Винета» были координация и контроль за проведением пропагандистских кампаний в оккупационной прессе, налаживание радиопропаганды и т. п.

Ключевые слова: *нацистская пропаганда, Рейхскомиссариат «Украина», спецслужба «Винета».*

Dolgoruchenko K.O. Organization and specific activities of Department "Vineta" reichsministerium of education and propaganda on the territory of reichskommissariat "Ukraine". This article presents the historical and legal analysis of the formation and development of special service of the Imperial Ministry of Public Enlightenment and Propaganda "Vineta" as a constituent element of the Eastern Division. It has been proved that the organizational structure of the intelligence services reflected the total subordination of the Ministry hierarchy.

The attention is focused on the detection of "Veneto" as the technical department of propaganda and ne-language translation is of the USSR and its actual competence, which included the selection and tre-tovka promoters to work with Slavic peoples of printed propaganda tools for distribution and reprint in civil zones of occupation, gathering information about the mood of the local population, the intelligence activities radiopropahanda and others.

The main emphasis on the specifics of the departments of the security services that were based in the territory Rayhskomisariatu "Ukraine". Determined that the priority for-direction of Kiev and Dnipropetrovsk secret service departments "Vineta" were coordination and control over the occupation propaganda campaigns in the press, setting up radiopropahandy more.

It has been proved that the structure of security services in the territory Rayhskomisariatu "Ukraine" was typical of bureaucracy wide and covers three categories of employees

It has been concluded that no structural building special service Imperial E-the Ministry of the People's Education and Propaganda "Vineta" in the territory Rayhskomisariatu "Ukraine-yina" or laid in its foundation principle of propaganda that was directed to manipulation tures consciousness Ukrainian in the occupied territories, failed. Proclaimed special service promotional actions and their inconsistency socio-economic realities not fundamentally affected the Ukrainian justice population in most its a-she remained spiritually unconquered.

Keywords: *nazi propaganda, Reichskommissariat "Ukraine", special department "Vineta".*

Надійшла до редакції 29.11.2016